

Калдыбаева Э.

**КЫРГЫЗ-ТҮРК КӨРКӨМ ЧЫГАРМАЛАРЫНДА ЭЛДИК ООЗЕКИ
ЧЫГАРМАЧЫЛЫКТЫН КОЛДОНУЛУШУ**

Калдыбаева Э.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ УСТНОГО НАРОДНОГО ТВОРЧЕСТВА В КЫРГЫЗСКО-
ТУРЕЦКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ**

E. Kaldybaeva

THE REFLECTION OF KYRGYZ-TURKISH FOLKLORE IN LITERATURE

УДК: 82/821

Бул макалада фольклор менен адабияттын карым-катышы, айырмачылыктары жана элдик оозеки чыгармачылыктын көркөм адабиятта чагылдырылышы каралды. Кыргыз-түрк жазуучуларынын чыгармаларында кездешкен каада-салт, ырым-жырымдарды анализ кылууга аракеттер көрүлдү.

Негизги сөздөр: адабият, фольклор, каада-салт, ырым-жырым, элдик оозеки чыгармачылык

В этой статье рассмотрены взаимосвязь, различия фольклора и литературы, и отражение устного народного творчества в художественной литературе. В произведениях кыргызско-турецкого писателей проанализированы и сравнены традиции, обряды.

Ключевые слова: литература, фольклор, традиции, устное народное творчество

The article examines interrelation and differences in folklore. Literature and reflection of folk art in fiction. Traditions and customs were analyzed in the works of Kyrgyz-Turkish writers.

Key words: Folklore, Literature, traditions and folk art

Дүйнө жүзүндөгү ар бир улут өзүнүн баалуулуктары, тили, улуттук каада-салты жана ырым-жырымдары менен бири-биринен айырмаланып, өзгөчөлөнүп турат. Бул айырмачылыктар, өзгөчөлүктөр ар бир элдин тарыхы, маданияты жана эртеңки келечеги болуп саналат.

Ар бир элдин каада-салты, үрп-адаты жана ырым-жырымдары бар. Каада-салт, үрп-адаттар нечен кылымдардын жана муундардын традициялык көрүнүшү болуп саналат. Каада-салт, үрп-адаттар ар бир элдин басып өткөн тарыхы, анын аң-сезими менен тыгыз байланыштуу. Ошону менен бирге коңшу жашаган элдердин да бири-бирине таасир этүүсү мыйзам ченемдүү. Мисалы, Борбордук Азия элдеринин каада-салты менен үрп-адаттарында бир топ жалпылыктар бар экени дароо байкалат.

Фольклорубузда элибиздин жашоо-тиричилигинин бул тарабын көрсөткөн ар түрдүү тематикадагы чыгармалар өтө эле көп. Адам баласынын жарык дүйнөгө келгенден тартып көз жумган мезгилине чейинки басып өткөн жолунда коштоп жүрүүчү салт-санаалар, үрп-адаттар анын дүйнөгө болгон көз карашын, ой-тилегин, кыял-үмүтүн билдирет.

Салттарга мезгилдин таасири тийбей койгон жок, ошондой болсо да элдик салттардын үлгүлөрү улуттук менталитетибизди аныктап келет.

Кыргыз элинин рухий маданиятынын башатында элдик оозеки чыгармачылык, ириде "Манас" эпосу турат. «Манас» эпосу кыргыз элинин түгөнгүс кенчи, андан биз ата-бабаларыбыз колдонгон ырым-жырым, каада-салттарды кездештире алабыз. «Манас» эпосунда эле эмес көптөгөн жазуучулардын чыгармаларында фольклор (уламыш, жомок ж.б.) менен катар каада-салттар тагыраак айтканда, элибизге тиешелүү болгон улуттук бөтөнчөлүктөр орун алып келет. Ошол себептен, фольклор менен адабиятты так ажыратууга мүмкүн эмес.

Дегеле, фольклор менен адабияттын өз ара мамилеси көп жактуу жана көп тармактуу. Кайсы гана улуттун өкүлү болбосун элдик оозеки чыгармачылыктан тарыхый чындыктын көркөм көрүнүшүн таба алышат, ошондуктан фольклор адабияттын өнүгүп калыптануусунда өзүнчө баа жеткис кенч болгон. Себеби, ХХ кылымдын башындагы кыргыз адабиятындагы кайсы гана жазуучунун чыгармасын албайлы анда фольклорду байма-бай колдонгондугуна күбө болобуз.

Адабият жана фольклордун өз ара карым-катышы тууралуу адабиятчы С. Искендерова мындай деп белгилеген: «Адабият жана фольклор өзүнүн өнүгүш тарыхында табигый өзгөрүүлөрдү башынан кечирет, жазма адабият фольклорго караганда өзгөрүүлөргө бат дуушар болот. Ал эми жанрларынын, сюжеттеринин, каармандарынын образдары жана поэтикасынын туруктуулугу менен айырмаланган фольклор өзгөрүүгө өтө аз учурайт». [С. Искендерова, 2005: 146.]

Көркөм адабиятта ар бир элдин каада-салтын чагылдыруу машакаттуу иш. Алардын ошол доордун көз карашына туура келген салттары, ошону менен бирге дал келбеген эскилери да бар. Кыргыз элинин каада-салттарын белгилүү жазуучу Ч. Айтматов абдан көркөм жана ыктуу колдонгон десек болот. Анткени анын кайсы гана чыгармасын албайлы анда улуттук өзгөчөлүктүн бири болгон элдик оозеки чыгармачылыкка өзгөчө көңүл бөлгөн. Кыргыз элинин белгилүү жазуучулары Ш.Бейшеналиев, Т.Касымбеков, А. Стамов ж.б. да чыгармаларында элдик салттардын ар түрдүү формаларын колдонушкан. Жазуучулардын фольклордук мотив жана

образдарды, көркөм каражаттарды чыгармаларында пайдалангандыгы элдин оозеки чыгармаларын билгендигине байланыштуу болот. Анткени, кээ бир жазуучулар өздөрү элдик оозеки чыгармаларды жыйноочулардан болушкан, кээ бири жыйноочулардын китептери менен тааныш же алар менен пикир алышып турган, кээ бирлери өздөрү кичинесинен угуп, көрүп чоңоюшкан. Мисалы, К. Жантөшев өзү фольклорду жыйнаган, ал эми А. Токомбав, К.Тыныстанов жана К.Баялинов ж.б. кичинесинен угуп жетилишкен.

А. Стамовдун «Кышында чардаган бакалар же кызылгүл баяны» аттуу повестиндеги элдик оозеки чыгармалардын колдонулушуна токтолсок.

Бул чыгармада ымыркай төрөлгөндө суук көздөн коргоо максатында ырымдап башка ат коюлгандыгы төмөндөгүчө чагылдырылган: «...Ошо түнү Гүлчечекке асмандан теңир аян берип, келинчеги эркек бала төрөрүн, баладан касиеттүү шаман чыгаарын кабарлайт. Жаңы төрөлгөн эркек баланын атын суук көздү жазгырыш үчүн ырымдап Иткулак коюшат. Бала эс тарткан соң анын атын Ногой деп коюшат». [А. Стамов, 2001:29-б.]. Мындай ырым «Манас» эпосунда да орун алгандыгы барыбызга белгилүү. Анда Манастын атын Чоң жинди деп коюшкан.

Кыргыз элинде кездешкен дагы бир каада-салттардын бири-сөөк коюу болуп саналат. Илгери ата-бабаларыбыз кыштын күнү, согуш убагында каза болгон адамдын сөөгүн аманат деп карагайдын башына ала кийизге ороп калтырып кеткендиги тууралуу мындай деп жазган: «Чулум баатыр кыш чилдеде каза болуп, катуу суукта эл-журт тоңду оюп көр каза алышпагандыктан, баатырдын сөөгүн алакийизге орой, карагайдын башына таңып коюшуп, качан жаз чыгып тоң ээриген маалда гана көргө беришкен дешчү» [А. Стамов, 2001:25-б.]. Бул салт илгерки Сибирь кыргыздарында кездешкендиги тууралуу да айтып кеткен.

Дагы бир кыргыз элинде кездешкен ырымдардын бири бул-каржиликти ыйык тутуу. Мында: «Чулум кашканынын тукумдарына: кар жиликти ыйык туткула - деп үйрөтүп, аны таза мүлжүгөндөн кийин керегенин башына илдирип койчу дешет. Көрсө, анын өзүнчө сыры болуптур. Ошондон улам, Чулум кашканын тукумдары кара малын түн ичинде ылайым күзөтпөптүр. Чындыгында, касиеттүү кар жиликтер түн ичинде жигит болуп, Канайдын кара малын күзөтчү экен». - деп жазган. [А. Стамов, 2001:30-б.]. Ошондой эле, бул повестте кыргыз элинде кездешкен ырым-жырымдар Сибирь жана Алтайдан чыккан деп айтылган. Алар, келиндердин улууларга жүгүнүп, кайын ата-кайын энесини баш кылып, улуу кичүүнү тергегени, отко киргизүү ж.б.

А.Стамов улуттук бөтөнчөлүк болгон элдик оозеки чыгармачылыктын бай казынасына кайрылып, аны чыгармаларына чебер колдогон жазуучуларыбыздын бири болуп саналат.

Ал эми түрк адабиятынын тарыхына кайрылсак адабият менен фольклор ар дайым эриш аркак келгендигин баса белигилеп келишет. Бардык элдердей эле түрк адабияты да элдик оозеки чыгармалардан да ар дайым колдонгондугун айтып келишкен. Элдик оозеки чыгармалардын түрлөрүн көркөм адабият менен окурмандарга жеткирүүдө түрк жазуучуларынан Өмөр Сейффетин, Ахмет Митхат Эфенди, Ахмет Расым, Йашар Кемал, Тарык Бугра ж.б. өз салымдарын кошушкан.

Алардын ичинен Тарык Бугра аттуу жазуучу да өзүнүн чыгармаларында фольклордук мотивдерди кеңири колдонгон жазуучулардын бири. Ал өзүнүн «Османжык» жана «Күчүк ага» аттуу романдарында элдик оозеки чыгармаларчылыкты кеңири пайдаланган. Алардын ичинен бата берүү салтына учкай токтолсок.

Байыртан эле ар бир түрк тилдүү элдердин күнүгө ичкен тамагы, атырган ак таңы бата менен башталып, кеч кирген күнү да бата менен аяктаган. Бата берүү салты бардык түрк элдеринде алардын ичинен Түркиялык түрктөрдө да бүгүнкү күнгө чейин жашап келет.

Тарык Бугранын “Osmancık” (“Османжык”) романында да абдан көп орун алган. Чыгарманын башкы каарманы болуп эсептелген Осмонго Гөкче Бажынын берген батасы:

“Bana sorarsan, Osmancık eyide edersin. Ben, Osmancık beğ olsun, Osmancık uslanmasın, diye dua ederim”.

“Ayın on dördü Malhun Hatun, gökçek Malhun Hatun: dilerim bencileyin ak pörçekli karıcık olun da, ogullarının beğliğinde görün”. [Т. Buğra,1998:106s.]

(Мында Гөкче Бажы Осмонго “эл башкарган бир бий бол, учуң узарсын” деп ал эми Осмондун жубайы Малхун Хатунга да уулдарынын урматын, кызматын көрүүсүн тилек айтып, батасын берүүдө).

Ушул сыяктуу каада-салттардын бири – балага ат коюу. Бул салт дагы жалпы түрк тилдүү элдерине таандык. Түрк элдеринде баланын төрөлүшү чоң маанилүү, кубанычтуу окуя болгон. Жарык дүйнөгө ыңаалап келген балага ат ыроолодо түрк элдеринде жакшы каада болгон. Чоң аталардын жолу улук эмеспи дешип алардан бата алышып, ат коюп берүүсүн суранышкан. Албетте, бул – улууну ызаттоо, урматтоо. Баланын атын чоң атасы коюусу – ошол элдин салттуулугун сактоо. Кээде айылдагы кадырман карыяларга, белгилүү инсандарга ат коюп берүүнү суранышкан. Ушундай окуя “Османжык” романында да орун алган. Мисалы, Конур Алп Осмонго келип баласынын атын коюуп берүүсүн өтүнөт. Осмондун ат койгон жери:

“Adı Ali olsun. Adının eri olsun. Karayağız olacağı benzeri; Alilerden Kara Ali diye ayrılın; alını daim ağ olsun, anasına, atasına, adına kara düşürmesin. Tanrı mutlu kılsın,” dedi. [Т. Buğra,1998:201s.] (Аты Али болсун. Чыгаан баатыр

болсун. Ата-энесин сыйлаган уулдардан болсун. Кудай бак берсин!)

Түрк элдеринде да балага ат коюу салаты дээрлик окшош болуп саналат. Негизинен түрк элдеринде бала төрөлгөндө жана ат койдурганда абдан чоң майрам болуп эсептелинип, жер-жерлерден конок чакырылып, оюн-зооктор менен коштолгон.

Жыйынтыктап айтканда, каада-салттар ар бир элдин басып өткөн тарыхы экендигин билебиз. Ар бир элдин басып өткөн тарыхый жолунда, күндөлүк турмушунда оозеки көркөм чыгармачылыктын өзгөчө мааниге ээ болуп, чоң роль ойной турганын чыгармалардан, ырлардан таасын байкоого болот.

Адабияттар:

1. Искендерова С. XX кылымдагы кыргыз адабияты жана фольклорунун карым-катышынын айрым маселелери, - Б. 2005. -14-б.
2. Стамов А. Эгиз тал (жүрөктөгү жалын), Бишкек «Бийиктик», 2004. -6-б.
3. Стамов А. Кышында чардаган бакалар же кызыл гүл баяны. –Б.: «Учкун», 2001. -270б.
4. Tagık Buğra Osmanlık –İ. 1998. -349s.
5. Искендерова С. Жеке чыгармачылык менен көркөм мурастын айкалышы, -Б.2010. -375б.
6. Кыргыз адабиятынын тарыхы 1 т. – Б., 2004. -442 б.
7. www.google.ru

Рецензент: к.ф.н.,и.о.доцента Майрыкова М.